

Instruments of Regulatory Influence of the Central Bank on the Foreign Exchange Market of the Country

UDC: 339.74:336.748 (477).

DOI: <https://doi.org/10.15421/172575>**Kvasnytska Raisa¹**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-0443-9390>, rstepanivna@gmail.com**Ishchuk Oleksii²**Specialist, <https://orcid.org/0009-0001-2472-2759>, forward1q@gmail.com¹*Khmelnytskyi National University (Khmelnytskyi, Ukraine)*²*Vinnitsia National Pirogov Memorial Medical University (Vinnitsia, Ukraine)*

Abstract.

Relevance. The Ukrainian economy has always been and remains vulnerable to exchange rate fluctuations, which is a powerful inflationary factor. Therefore, currency regulation is an important mechanism for ensuring macroeconomic stability and protecting the economy from external shocks. It plays an important role in maintaining the country's monetary stability, curbing inflation, and ensuring conditions for foreign economic activity. The article examines the essence of currency regulation, various instruments of its implementation, their advantages and disadvantages, and analyses the effectiveness of their application.

The purpose of the article is defining the essence and peculiarities of the use of currency regulation tools and their impact on the country's foreign exchange market.

Results. The essence of currency regulation is defined, specifying the specifics of the application of the instruments of the State's currency policy. An analysis of the functionality of currency regulation instruments in Ukraine for 2020-2024 is carried out. It is substantiated that an important tool for intensifying and expanding the range of currency relations is to take into account and minimise the risk of their implementation. External and internal methods of currency risk management for banking and non-banking institutions are systematised.

Conclusions. Based on the results, it is determined that: currency regulation is a fundamental element of the currency policy of any state aimed at ensuring economic stability and achieving sustainable economic growth; effective currency regulation requires a comprehensive and balanced use of various instruments, the choice of which depends on current macroeconomic conditions, currency policy objectives and the level of risks; effective currency risk management is crucial for the stability of the foreign exchange market as a whole, as well as for the success of foreign exchange transactions by banks and non-banks.

Keywords: currency regulation, currency policy, currency restrictions, currency risks

Інструментарій регулятивного впливу центрального банку на валютний ринок країни

Квасницька Раїса¹, Іщук Олексій²¹*Хмельницький національний університет (Хмельницький, Україна)*²*Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова (Вінниця, Україна)*

Анотація.

Актуальність. Українська економіка була і залишається вразливою до коливань валютного курсу, що є потужним інфляційним фактором. Тому важливим механізмом забезпечення макроекономічної стабільності та захисту економіки від зовнішніх шоків є валютне регулювання. Воно відіграє важливу роль у підтримці монетарної стабільності країни, стримуванні інфляції та забезпеченні умов для зовнішньоекономічної діяльності. В статті досліджено суть валютного регулювання, різні інструменти його реалізації, їх переваги та недоліки, а також проаналізовано ефективність їх застосування.

Метою дослідження є визначення суті, особливості застосування інструментарію валютного регулювання та його впливу на валютний ринок країни.

Результати. Визначено суть валютного регулювання із конкретизацією особливостей застосування інструментів валютної політики держави. Проведено аналіз функціоналу інструментів валютного регулювання в Україні за 2020-2024 рр. Обґрунтовано, що важливим інструментом активізації та розширення спектру валютних відносин є врахування та мінімізація ризиковості їх здійснення. Систематизовано зовнішні та внутрішні методи управління валютними ризиками банківських та небанківських установ.

Висновки. На основі результатів визначено, що: валютне регулювання є фундаментальним елементом валютної політики будь-якої держави, спрямованим на забезпечення стабільності економіки та досягнення стійкого економічного зростання; ефективне валютне регулювання вимагає комплексного та збалансованого застосування різних інструментів, вибір яких залежить від поточних макроекономічних умов, цілей валютної політики та рівня ризиків; вирішальне значення для стабільності функціонування валютного ринку загалом, а також успіху здійснення валютних операцій банків і небанківських установ має ефективне управління валютними ризиками.

Ключові слова: валютне регулювання, валютна політика, валютні обмеження, валютні ризики.

Стаття надійшла / Article arrived: 24.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 20.06.25

Вступ.

Важливим механізмом забезпечення макроекономічної стабільності та захисту економіки від зовнішніх шоків є валютне регулювання. Воно відіграє важливу роль у підтримці монетарної стабільності країни, стримуванні інфляції та забезпеченні умов для зовнішньоекономічної діяльності. Хоча надмірне регулювання може мати негативний вплив на інвестиційний клімат та економічне зростання в мирний час, його гнучкість та здатність швидко адаптуватися до кризових ситуацій (як це продемонстрував Національний банк України (НБУ) під час війни) підкреслює його важливість. Подальша лібералізація валютного ринку є одним із стратегічних напрямків, що стане можливим лише після завершення періоду стійкої макрофінансової стабільності та високої невизначеності. Своєрідним містком, що об'єднує та координує взаємодію усіх суб'єктів валютного ринку (регулятора, імпортерів та експортерів, інвесторів, позичальників і кредиторів, урядів і громадян) є банки та небанківські установи. Надаючи валютні послуги, банківські та небанківські фінансові установи забезпечують ефективну організацію, високоякісне посередницьке обслуговування та безперебійну реалізацію валютних відносин. Без цієї мережі зв'язків міжнародна торгівля та інвестиції були б значно ускладнені. Саме завдяки ефективній та скоординованій взаємодії усіх суб'єктів валютних відносин визначаються особливості їх організації та регулювання, які впливають на її гнучкість, стійкість та здатність реагувати на зовнішні шоки. З огляду на вищевикладене, актуальним є дослідження суті, ролі валютного регулювання та різновидів інструментів його здійснення, що є найбільш ефективними для підтримання стабільності валютного ринку та такими, що враховують зміну економічних, соціальних та політичних чинників.

Мета дослідження – визначити суть, особливості застосування інструментарію валютного регулювання та його впливу на валютний ринок країни.

Аналіз попередніх публікацій. Значний внесок у глибоке розуміння сутності та специфіки організації валютних операцій, динаміки розвитку валютного ринку, ефективності застосування різних інструментів валютного регулювання, було зроблено провідними українськими науковцями та практиками, такими як: О. І. Береславська, В. М. Березовик (2024), Ю. Б. Деркач (2023), В. С. Качура (2024), О. М. Кириченко (2022), Ж. В. Кудрицька (2017), А. С. Магдіч, О. А. Задоя (2024) та ін.

Так, різні теоретичні підходи до розуміння валютного регулювання, його мети та інструментів реалізації розглянуті Ю. Б. Деркач (2023), яка акцентує увагу на тому, що реалізація валютного регулювання потребує використання певної сукупності інструментів (засобів впливу), поділяючи їх за специфікою використання на дві групи: ринкові

(проведення валютних інтервенцій, диверсифікація золотовалютних резервів, регулювання валютного курсу); адміністративні (девальвація, ревальвація, валютні обмеження) (Деркач, 2023).

А. С. Магдіч, О. А. Задоя, Б. О. Гончарук (2024) класифікаційно систематизували різновиди валютної політики, що є однією зі складових економічної політики держави та узагальненням використання тих чи інших інструментів валютного регулювання на певний період часу. За різними типами валютної політики авторами конкретизовано відповідні інструменти валютного регулювання і, як зазначають дослідники, саме економічні, правові та організаційні заходи її відтворення є інструментами для досягнення цілей у інтересах національної економіки (Магдіч, 2024).

Теоретико-практичні аспекти функціоналу такого інструменту валютного регулювання як валютні обмеження, представлені у роботах О. І. Береславської, В. М. Березовика (2024), В. С. Качура (2024), Д. С. Шевчук (2024). Так, О. І. Береславська, В. М. Березовик (2024), розглядаючи суть валютних обмежень, чітко конкретизують цілі їх застосування як інструменту валютного регулювання: вирівнювання платіжного балансу; підтримання стабільної динаміки валютного курсу; концентрацію валютних цінностей в руках держави у вигляді резерву для вирішення поточних і стратегічних завдань економічного та фінансового характеру (Береславська, 2024). В. С. Качура (2024), крім обгрутування змісту самого поняття «валютні обмеження», зазначає, що під час застосування центральним банком валютних обмежень, як виконання ним своїх основних функцій, останній повинен зважати на пріоритетність підтримки та досягнення державної цінової стабільності, сприяти фінансовій стабільності, яка своєю чергою включає стабільність банківської системи (Качура, 2024). Д. С. Шевчук (2024) акцентує увагу на тому, що валютні обмеження як система заходів/інструмент валютного регулювання має свої передумови, цілі та значення, наслідки, а тому і нормативні зміни в контексті введення нових валютних обмежень в Україні, що пов'язані з повномасштабною війною, яка впливає на грошову, економічну, фінансову стабільність та стабільність банківської системи, та, відповідно, економічну, фінансову та політичну нестабільність, є об'єктивними та доволі передбачуваними (Шевчук, 2024).

Науковий аналіз проблематики валютного регулювання виокремлює необхідність синтезу підходів до вибору інструментарію його здійснення, що дозволяє досліджувати саме валютне регулювання у всій його багатогранності. Методологічні підходи дослідження включають як кількісні, так й якісні методи аналізу, що допомагають обгрунтувати теоретичний базис валютного регулювання та

визначити ефективність дії різних інструментів його здійснення.

Результати дослідження.

Основою валютної політики щодо стабілізації економіки та досягнення стійкого економічного зростання будь якої держави є валютне регулювання, яке узагальнено розглядається, як комплекс цілеспрямованих заходів уповноважених державних органів та агентів для забезпечення реалізації цілей валютної політики шляхом встановлення норм щодо формування, розміщення, використання валютних цінностей, з метою дотримання курсової стабільності національної грошової одиниці (Деркач, 2023). В умовах ринкової економіки регулювання валютних відносин здійснюється за допомогою як ринкових, так і державних механізмів. На валютному ринку відбувається формування попиту та пропозиції іноземних валют, що в кінцевому підсумку визначає їхнє курсове співвідношення. Ринкове регулювання підпорядковується законам вартості, попиту та пропозиції. Дія цих законів, особливо в умовах конкуренції на валютних ринках, сприяє досягненню відносної еквівалентності обміну валют та відповідності міжнародних фінансових потоків потребам світового господарства, що пов'язані з рухом товарів, послуг, капіталів та кредитів. Завдяки ціновому механізму та сигналам, що надходять від динаміки валютного курсу, економічні агенти отримують інформацію про потреби покупців валют та можливості їхньої пропозиції. Таким чином, ринок виступає як важливе джерело інформації про поточний стан валютних операцій.

Ринкове та державне валютне регулювання покликані взаємодоповнювати одне одного. Якщо перше, засноване на конкуренції, стимулює розвиток, то друге спрямоване на подолання негативних наслідків ринкового регулювання валютних відносин. Межа між цими двома регуляторами визначається вигодами та втратами в конкретній ситуації, тому їх співвідношення часто змінюється. В умовах кризових потрясінь, війн тощо, державне валютне регулювання стає переважним, часто набуваючи жорстких форм, що і спостерігається сьогодні в Україні. З покращенням валютно-економічного становища відбувається лібералізація валютних операцій, заохочується ринкова конкуренція в цій сфері. Проте, держава завжди зберігає певний валютний контроль з метою регламентації та нагляду за валютними відносинами. Розглядаючи напрямки державного регулювання валютних відносин, важливо зосередитися на валютній політиці як її ключовому компоненті. У сучасних умовах валютна політика відіграє одну з провідних ролей у системі регулювання ринкової економіки, суттєво впливаючи на різноманітні сфери суспільно-економічних відносин.

Валютну політику держави визначають як діяльність відповідно до чинного законодавства держави

уповноважених нею органів із реалізації сукупності економічних, правових та організаційних заходів за допомогою визначених інструментів у сфері валютно-фінансових відносин з метою досягнення визначених тактичних та стратегічних цілей загальної економічної політики держави у сфері валютних відносин (Деменко, 2022). Валютна політика як діяльність уповноважених органів держави здійснюється шляхом застосування цілого ряду заходів, що в літературі називаються формами та методами валютного регулювання.

На практиці валютне регулювання охоплює комплекс заходів, які доцільно поділити на дві основні групи, що відрізняються за характером впливу: 1) пряме (адміністративне) валютне регулювання. Воно реалізується шляхом прийняття системи законодавчих актів та нормативних документів, а також через прямі дії органів виконавчої влади. Це включає, наприклад, встановлення жорстких лімітів на валютні операції, введення обов'язкового продажу частини валютної виручки, або прямі заборони на певні види валютних операцій. Сутність такого підходу полягає у безпосередньому впливі на учасників ринку через нормативно-правові приписи та адміністративні важелі; 2) опосередковане (економічне) регулювання. Цей підхід передбачає використання економічних інструментів, зокрема валютно-кредитних методів, для впливу на поведінку комерційних банків та інших агентів ринку. Замість прямих заборон чи дозволів, центральний банк та уряд застосовують інструменти, що стимулюють або обмежують валютні операції шляхом зміни їх економічної доцільності. Прикладами таких методів є зміна облікової ставки, що впливає на вартість запозичень та кредитів у іноземній валюті; операції на відкритому ринку, які впливають на ліквідність банківської системи; вимоги до обов'язкових резервів, що регулюють обсяг вільних коштів банків; а також інтервенції на валютному ринку з метою впливу на валютний курс. Таке регулювання діє через ринкові механізми, заохочуючи або стримуючи певні дії суб'єктів ринку відповідно до цілей валютної політики. Центральний банк відіграє ключову роль у системі валютного регулювання, що зумовлено двома основними факторами:

- бере активну участь у здійсненні адміністративного регулювання. Це відбувається через розробку та впровадження нормативно-правової регламентації, яка охоплює окремі сегменти валютних відносин та банківських операцій;

- володіє винятковими можливостями щодо застосування економічних важелів впливу. Шляхом використання таких інструментів, як зміна облікової ставки, проведення операцій на відкритому ринку, встановлення вимог до обов'язкових резервів та здійснення валютних інтервенцій, Центральний банк може опосередковано впливати на обсяги та характер валютних операцій банків.

Поєднання цих двох підходів – адміністративного та економічного – дає Центральному банку можливість ефективно регулювати різні види валютних операцій банківських та небанківських установ. Кінцевою метою такої діяльності є забезпечення сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності країни та підтримання стабільності національного валютного ринку.

Під час розгляду суті регулятивного впливу центрального банку на валютний ринок та банківські операції, важливо розглянути загальні інструменти валютної політики. Ці інструменти широко застосовуються для реалізації завдань валютної політики, впливаючи на грошову масу, ринкові процентні ставки та валютний курс. До них належать:

1) дисконтна політика, яка включає встановлення процентної ставки, за якою центральний банк надає кредити комерційним банкам. Змінюючи цю ставку, центральний банк може впливати на вартість грошей та, відповідно, на кредитну активність банків. В Україні дисконтна політика реалізується через встановлення НБУ облікової ставки, яка є одним із монетарних інструментів, за допомогою якого НБУ встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів (Про НБУ, 2025). Зниження облікової ставки НБУ свідчить про проведення експансивної монетарної політики. Це рішення, як правило, має на меті здешевлення грошей, що може призвести до зниження курсу національної валюти. Крім того, нижчі процентні ставки всередині країни можуть стимулювати комерційні банки до розміщення коштів на зовнішніх ринках у пошуках вищої доходності. Натомість, підвищення облікової ставки відображає протилежну орієнтацію монетарної політики – політику «дорогих грошей». Такий крок спрямований на стримування інфляції та стабілізацію валютного курсу, однак може мати наслідком уповільнення економічного зростання та зниження кредитної активності. Розмір облікової ставки за 2020-2025 роки був мінливим та коливався від 6,0% (з 11.12.2020 по 04.03.2021) до 15,5% (з 07.03.2025). Низький рівень облікової ставки дає можливість досягнення кількох важливих цілей, спрямованих на стимулювання економіки: здешевлення кредитів; стимулювання економічного зростання (зростання інвестиційної та споживчої активності); підтримка зайнятості через розширення бізнесу, що уможливорюється отриманням дешевих кредитів; зниження вартості обслуговування державного боргу; підвищення привабливості інвестицій в акції та інші активи. Важливо зазначити, що рішення про зниження облікової ставки приймається НБУ на основі аналізу макроекономічної ситуації, рівня інфляції, валютного курсу та інших факторів. Занадто різке або необґрунтоване зниження облікової ставки може призвести до небажаних наслідків, таких як

зростання інфляції або девальвація національної валюти. Тому НБУ діє обережно, оцінюючи потенційні ризики та переваги кожного такого рішення. Так, у 2022 р. на початку війни в Україні, НБУ було прийнято рішення щодо різкого підвищення облікової ставки до 25% (такий розмір облікової ставки був у період з 03.06.2022 р. по 27.07.2023р.). Це рішення було спрямоване на підтримання привабливості заощаджень у гривні, збереження стійкості валютного ринку та контрольованості інфляційних очікувань, що дасть змогу повернути інфляцію на траєкторію стійкого сповільнення до цілі 5%;

2) політика обов'язкових резервів, яка полягає у визначенні частки від залучених депозитів, яку комерційні банки зобов'язані зберігати на рахунках центрального банку. Зміна норми обов'язкових резервів безпосередньо впливає на обсяг вільних коштів у банків, що вони можуть спрямувати на кредитування. Сутність цього інструменту валютного регулювання полягає у встановленні для комерційних банків мінімальної обов'язкової норми ресурсів, яка розраховується як певний відсоток від загальної суми залучених ними пасивів (наприклад, депозитів). Центральний банк може підвищувати або знижувати ці норми залежно від обраного ним напрямку регулювання в певний період часу. Збільшення норми обов'язкових резервів призводить до зменшення обсягу вільних коштів, які комерційні банки можуть використовувати для надання кредитів. Це, своєю чергою, зменшує мультиплікатор грошової маси, сповільнює її зростання і може сприяти зменшенню інфляційного тиску. Такий підхід свідчить про обмежувальну (рестриктивну) монетарну політику. Зниження норми обов'язкових резервів, навпаки, вивільняє додаткові кошти у комерційних банків, збільшуючи їхню здатність до кредитування. Це сприяє зростанню грошової маси, стимулює економічну активність та може підтримувати економічне зростання. Такий крок є проявом стимулюючої (експансивної) монетарної політики;

- політика відкритого ринку є одним з найпотужніших та найгнучкіших інструментів монетарної політики, що перебуває у розпорядженні центрального банку. Її сутність полягає в операціях центрального банку з купівлі-продажу державних цінних паперів (наприклад, облігацій внутрішньої державної позики, казначейських векселів) на відкритому ринку. Ці операції не лише дозволяють центральному банку впливати на ліквідність банківської системи, а й ефективно регулювати обсяг грошової маси в обігу. Коли центральний банк купує державні цінні папери у комерційних банків або інших фінансових установ, він фактично впливає кошти в банківську систему. Це призводить до збільшення резервів комерційних банків, що, своєю чергою, розширює їхні можливості щодо надання кредитів. Зростання кредитної активності банків стимулює

збільшення грошової маси в економіці, що може підтримувати економічне зростання та споживчий попит. Така дія центрального банку свідчить про експансивну (стимулюючу) монетарну політику. Навпаки, коли центральний банк продає державні цінні папери комерційним банкам, він вилучає кошти з банківської системи. Це призводить до зменшення резервів комерційних банків, обмежуючи їхню здатність до кредитування. Як наслідок, грошова маса в обігу зменшується, що може допомогти стримувати інфляцію. Цей підхід є проявом рестриктивної (обмежувальної) монетарної політики..

Крім зазначених інструментів валютної політики, центральний банк також використовує й більш специфічні інструменти, сфера впливу яких є значно вужчою, оскільки вони безпосередньо спрямовані на банківські операції з іноземною валютою та регулювання валютного ринку. До таких інструментів належать: девізйна політика, девальвація та ревальвація, валютні обмеження. Так, девізйна політика передбачає використання певного набору інструментів, зокрема: валютної інтервенції; управління валютними резервами; девальвацію та ревальвацію валют; регулювання режиму валютного курсу. Девізйна політика реалізується у формі валютних інтервенцій, що передбачають пряме втручання центральних банків у функціонування валютних ринків. По суті, валютні інтервенції дозволяють центральному банку впливати на співвідношення попиту та пропозиції іноземної та національної валют на ринку, таким чином коригуючи її вартість. Так, купівля іноземної валюти центральним банком призводить до збільшення пропозиції національної валюти на ринку, що може сприяти девальвації (зниженню курсу) національної валюти. Такий крок часто використовується для стимулювання експорту, оскільки робить національні товари дешевшими для іноземних покупців. А продаж іноземної валюти з резервів центрального банку, навпаки, зменшує пропозицію національної валюти та збільшує пропозицію іноземної, що може призвести до ревальвації (зміцнення курсу) національної валюти. Це може бути використано для стримування інфляції (через здешевлення імпорту) або для підтримання стабільності цін. Девізйна політика вимагає значних валютних резервів і є дуже ефективною для короткострокового впливу на валютний курс.

Інструментами валютної політики, які стосуються офіційної зміни паритету національної валюти відносно іноземних валют або золота є:

1) девальвація, тобто зниження курсу національної валюти по відношенню до інших валют, або до золота (Девальвація, 2025). Вона може бути викликана як ринковими факторами (зростання дефіциту платіжного балансу), так і бути свідомим рішенням уряду чи центрального банку. Метою девальвації часто є стимулювання експорту, зменшення імпорту,

підвищення конкурентоспроможності національної економіки та скорочення дефіциту поточного рахунку. Однак, вона також може призвести до зростання інфляції через подорожчання імпорту;

2) ревальвація - це: офіційне зниження курсу національної валюти до іноземних валют та міжнародних розрахункових одиниць, обумовлене підвищенням її купівельної спроможності; переоцінка касової готівки на основі уточнення вираженої у національній валюті загальної кількості золота та суми іноземних валют, що враховуються на балансі центрального банку; переоцінка балансу банку, зокрема суми основного капіталу та резервів, з метою врахування ефекту від зміни валютного курсу (Ревальвація, 2025). У сучасних економічних умовах ревальвація є одним з інструментів, що використовується для стабілізації внутрішнього грошового обігу та регулювання платіжного балансу, особливо у випадку значного його профіциту. Підвищення курсу національної валюти часто супроводжується зниженням рівня інфляції та відсоткових ставок, що, своєю чергою, може стимулювати зростання обсягів кредитування. Однак, тривале зниження відсоткових ставок може стати стримуючим фактором для іноземних інвесторів, зменшуючи їхній інтерес до вкладення короткострокового капіталу в країну. Це може призвести до відтоку капіталу, що потенційно може знецінити національну валюту, нівелюючи початкові переваги ревальвації. Ревальвація має неоднакові наслідки для різних учасників ринку:

- для імпортерів та кредиторів ревальвація є вигідною. Імпортери отримують можливість купувати необхідну для оплати товарів іноземну валюту за меншу суму національної валюти. Це знижує їхні витрати на імпорт, і якщо вони збережуть колишні ціни на ввезені товари, їхні доходи зростуть. Кредитори, які надали позики іноземним позичальникам у національній валюті, отримують погашення у тій самій обумовленій сумі. Однак, ринкова ціна цієї суми в іноземній валюті зростає пропорційно ревальвації, що збільшує реальну вартість їхніх доходів від позик;

- для експортерів ревальвація є несприятливою. Продаючи свою продукцію на зовнішніх ринках за попередніми цінами в іноземній валюті, експортер після конвертації вирученої суми отримає менше національної валюти. Це безпосередньо призводить до зниження його доходів. Щоб уникнути цього, експортер може бути змушений підвищувати ціни на свою продукцію в іноземній валюті, що, своєю чергою, погіршить його конкурентоспроможність на світовому ринку.

Ще одним інструментом валютної політики є валютні обмеження, що представляють собою «систему правил, які є нормативно встановленими, та направлені на регламентацію правовідносин в валютній сфері в контексті застосування

обмежувальних нормативів щодо здійснення операцій з валютними цінностями та валютою (як національною валютою, так і банківськими металами, а також іноземною валютою)» (Вдовічена, 2025). Валютні обмеження можуть включати: обмеження на конвертованість національної валюти; контроль за рухом капіталу; обов'язковий продаж валютної виручки; лозвільний порядок здійснення валютних операцій.

Таким чином, валютні обмеження є ефективним, оперативним, тимчасовим та дискримінаційним антикризовим (застосовується в часи економічних, політичних та фінансових криз) способом, запровадження їх може мати як позитивні (забезпечення стабільності валютної системи), так і негативні наслідки (тінізація економіки), а також наслідки в контексті необхідності залучення як фінансових, так і трудових витрат на їхнє адміністрування (Шевчук, 2024).

Розгорнуту картину щодо дії валютних інструментів та здійснення валютних операцій на

валютному ринку України на 01.01.2021 – 01.01.2025 рр. дають дані табл. 1. Так, курси інтервенцій НБУ також відобразили загальну тенденцію девальвації. Середньозважений курс продажу долара США з боку НБУ зріс на 48,06%, а курс купівлі – на 48,40% за весь період. Протягом аналізованого періоду спостерігалася чітка тенденція до девальвації гривні щодо основних іноземних валют. Офіційний курс долара США показав загальне зростання на 48,35%, причому найбільший стрибок у 27,05% відбувся між 2022 та 2023 роками. Офіційний курс євро за цей період зріс на 27,58%, з найбільшим річним зростанням у 24,50% також у 2023 році, хоча у 2022 році спостерігалася незначне зниження на 6,08%.

Динаміка середньозважених курсів готівкового долара та євро в цілому повторювала тенденції офіційного курсу. Загальне зростання курсу продажу готівкового долара склало 50,58%, а курсу купівлі – 49,93%. Щодо готівкового євро, загальне зростання курсу продажу становило 29,05%, а курсу купівлі – 28,29%.

Табл. 1.

Показники дії валютних інструментів та здійснення валютних операцій в Україні на 01.01.2021 – 01.01.2025 рр.

Показники на 01.01	Роки				
	2021	2022	2023	2024	2025
1	2	3	4	5	6
Офіційний курс гривні до іноземних валют:					
- до долара США (за 1 од.)	28,1929	28,7839↑	36,5686↑	37,8746↑	41,8242↑
- до євро (за 1 од.)	34,1035	32,0293↓	39,8762↑	41,0845↑	43,5097↑
Курс інтервенцій Національного банку України:					
долари США (середньозважений за 1 долар США):					
продажу	28,4500	28,3544↓	36,9321↑	37,9239↑	42,1245↑
купівлі	28,1644	28,4028↑	36,5686↑	37,5638↑	41,7959↑
Обсяг операцій банків на валютному ринку України на умовах «тод», «том», «спот» (без операцій НБУ):					
із безготівковою іноземною валютою (млн дол США в еквіваленті):					
продажу	6929,8	10189,3↑	554,6↓	1 778,5↑	2 354,3↑
купівлі	6929,8	10189,3↑	554,6↓	1 778,5↑	2 354,3↑
інтервенції Національного банку України:					
продажу (млн дол США в еквіваленті)	20,0	1511,2↑	3 110,6↑	2 549,1↓	3 756,3↑
купівлі (млн дол США в еквіваленті)	40,0	197,7↑	28,5↓	16,0↓	6,6↓
Обсяг операцій з готівковою іноземною валютою (млн дол США в еквіваленті):					
продажу	1085,6	1629,8↑	1268,0↓	1890,9↑	2430,9↑
купівлі	1069,7	1627,5↑	1074,5↓	1005,8↓	1140,6↑

Показники на 01.01	Роки				
	2021	2022	2023	2024	2025
1	2	3	4	5	6
Сальдо (продаж мінус купівля, млн дол США в еквіваленті)	15,8	2,2↓	193,5↑	885,2↑	1290,3↑
Сальдо (продаж мінус купівля, тільки млн дол. США)	123,0	81,6↓	182,3↑	734,1↑	909,4↑
Сальдо (продаж мінус купівля, млн євро в доларовому еквіваленті)	*	-61,9	11,4↑	149,8↑	378,1↑
у т.ч. обсяг операцій з готівковою іноземною валютою небанківських фінансових установ (млн дол США в еквіваленті):					
продажу	719,8	1098,20↑	884,9↓	848,1↓	952,1↑
купівлі	730,9	1105,70↑	886,8↓	852,7↓	952,6↑
Сальдо (продаж мінус купівля, млн дол США в еквіваленті)	26,80	9,60↓	195,30↑	889,80↑	1290,70↑
Сальдо (продаж мінус купівля, тільки млн дол США)	128,30	88,70↓	185,70↑	738,50↑	912,50↑
Сальдо (продаж мінус купівля, млн. євро в доларовому еквів.)	*	-61,20	10,60↑	150,60↑	376,70↑
Обсяг операцій клієнтів банків з безготівковою іноземною валютою (млн дол США в еквіваленті):					
продажу	4903,8	7449,7↑	10246,8↑	6773,6↓	6572,5↓
купівлі	5 142,6	9 344,7↑	11556,9↑	7 657,9↓	8 357,7↑

Джерело: розраховано автором на основі (Показники валютного ринку, 2025)

Варто відзначити значне зростання цих показників у 2023 році (на рівні близько 35-44%), за винятком незначного зниження або уповільнення темпів зростання у 2022 та 2024 роках. Інтервенції НБУ з продажу валюти показали надзвичайно значне зростання – на 18681,50% за період, що відображає активну роль регулятора у підтримці ринку. Обсяги купівлі валюти НБУ, після значного зростання у 2022 році, демонстрували тенденцію до зниження, із загальним зменшенням на 83,50%. Обсяг операцій банків з безготівковою іноземною валютою (без урахування операцій НБУ) зазнав різкого падіння у 2023 році (зниження на понад 94%), а загальне зниження за період склало близько 65,99%.

Значного падіння у 2023 році також зазнав і обсяг операцій клієнтів банків з безготівковою іноземною валютою (зниження обсягів продажу на 31,55% та купівлі на 38,90%), але потім частково відновився. Загалом за період спостерігалось зростання обсягів

продажу на 34,03% та зниження обсягів купівлі на 18,76%. Обсяг операцій з готівковою іноземною валютою продемонстрував зростання у 2022 та 2025 роках, але зі значним зниженням у 2023 році. Загальне зростання обсягу продажу готівкової валюти склало 123,92%, а обсягу купівлі – 6,69% за період. Сальдо між продажем та купівлею готівкової валюти стало значно позитивнішим у 2023-2025 роках. Узагальнюючи, аналіз цифрових змін підтверджує ключові тенденції, виявлені раніше: значну девальвацію гривні, активну роль НБУ у валютних інтервенціях, волатильність обсягів операцій на ринку, особливо у зв'язку з подіями 2022-2023 років, та зростання попиту населення на іноземну готівку в останні роки періоду.

Таким чином, період 2020-2024 років став періодом «турбулентності» для валютного ринку України, коли відносно стабільний та лібералізований ринок до пандемії, зіткнувся з першими шоками. Потім, повномасштабне вторгнення змусило

НБУ запровадити «ручне управління» та жорсткі обмеження для збереження фінансової стабільності. Поступове пом'якшення та перехід до керованої гнучкості курсу у 2023-2024 роках свідчать про відновлення довіри та адаптацію економіки до нових реалій, але війна продовжує диктувати значні обмеження та ризики для валютного ринку.

Варто відмітити, що в умовах воєнного стану в Україні, комерційні банки діють з урахуванням обмежень та регуляцій, що встановлені НБУ, забезпечуючи проведення дозволених валютних операцій та здійснюючи валютний нагляд у спрощеному порядку. Клієнтам банків надається актуальна інформація щодо особливостей проведення валютних операцій у цей період. Так, НБУ оперативно зреагував на запровадження воєнного стану та 24 лютого 2022 року Правління НБУ прийняло Постанову «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» № 18.

На початку повномасштабної війни НБУ зафіксував обмінний курс гривні та запровадив низку адміністративних обмежень. Ці рішення допомогли запобігти паніці та забезпечити стабільну роботу фінансової системи, а також сприяли адаптації бізнесу та населення до умов повномасштабної війни. Але режим фіксованого курсу з жорсткими валютними обмеженнями має свої переваги та недоліки, з часом останні починають переважати. Саме тому НБУ поступовореалізує «Стратегію пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування

за формування належних передумов». Метою цієї стратегії є визначення пріоритетів, принципів та передумов реалізації заходів монетарної та валютно-курсової політики у впорядкований, консистентний спосіб (Стратегія, 2023). Досягнення мети дасть змогу мінімізувати ризики для цінової та фінансової стабільності та реалізувати потенціал сталого економічного відновлення. Важливим інструментом активізації та розширення спектру валютних операцій банківських і небанківських установ України є врахування та мінімізація ризиковості їх здійснення.

Саме валютні ризики, які уособлюють ймовірність зміни валютного курсу або моменту його настання порівняно з запланованими та прийнятними показниками для суб'єкту валютного ринку, що призвела до грошових втрат або непередбачених надходжень (зміна реальних грошових потоків) в обсягах або строках, що відрізняються від очікуваних (Про організацію, 2025) і є потужним фактором, що впливає на економічну стабільність країни та функціонування її фінансової системи. Неконтрольований валютний ризик може мати серйозні негативні наслідки для всіх секторів економіки. Валютні ризики є невід'ємною частиною діяльності будь-якого банку чи небанківської установи, що працює з іноземною валютою.

Методи зниження валютних ризиків можна розділити на дві великі групи: зовнішні (що базуються на використанні ринкових інструментів) та внутрішні (що стосуються організації та управління всередині банку чи небанківської

Табл. 2.

Зовнішні та внутрішні методи зниження валютних ризиків

Метод	Характеристика	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Зовнішні методи			
Хеджування	Використання похідних фінансових інструментів для компенсації потенційних збитків від несприятливої зміни валютного курсу		
- форвардні контракти	Укладання угоди з контрагентом (іншим банком, корпорацією) про купівлю/продаж певної суми валюти за заздалегідь фіксованим курсом на майбутню дату	Точна фіксація курсу, простота використання, гнучкість у визначенні суми та дати	Низька ліквідність на вторинному ринку, ризик контрагента (кредитний ризик), відсутність можливості скористатися сприятливою зміною курсу
- ф'ючерсні контракти		Висока ліквідність, стандартизовані умови, низький ризик контрагента (завдяки біржовому клірингу)	Необхідність маржинальних вимог (зміна грошових потоків), стандартизовані суми та дати (можуть не відповідати потребам банку), відсутність можливості скористатися сприятливою зміною курсу

Метод	Характеристика	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
- опціонні контракти	Придбання права (але не зобов'язання) купити (колл-опціон) або про-дати (пут-опціон) певну суму валюти за фіксованою ціною (страйк-ціною) протягом певного періоду	Захист від несприятливого руху курсу при збереженні можливості отримати вигоду від сприятливого руху, гнучкість	Вартість премії (незворотні витрати), складність оцінки та управління
- валютні свопи	Укладання угоди про обмін основними сумами та/або процентними платежами у різних валютах	Управління довгостроковими валютними ризиками, доступ до фінансування в певній валюті, можливість хеджування процентних ставок	Складність угоди, ризик контрагента, низька ліквідність вторинного ринку
Неттинг (білатеральний/мультилатеральний)	Взаємозалік зустрічних вимог та зобов'язань між суб'єктами валютних відносин	Зменшення загального обсягу платежів, зниження операційних витрат та ризику розрахунків	Вимагає згоди всіх сторін, юридична складність у міжнародних угодах
Валютне застереження	Укладання угоди із включенням до неї умов, за якими передбачається перегляд суми платежів в національній валюті залежно від зміни курсу іноземної валюти	Прив'язка сум платежів до курсу долара чи євро	Можлива неприйнятність таких умов контрагентами
Внутрішні методи			
Диверсифікація валютного портфеля	Розподіл активів та зобов'язань між різними валютами	Зменшує залежність від однієї валюти, природне нівелювання ризиків, якщо різні валюти рухаються в протилежних напрямках	Не завжди можливо досягти ідеального балансу, може призвести до розмиття потенційного прибутку
Лідирування та легірування	Прискорення або уповільнення термінів валютних платежів або надходжень з метою скористатися очікуваною сприятливою зміною курсу або уникнути несприятливої	При девальвації національної валюти, можливість прискорення виплат валютних зобов'язань або уповільнення отримання валютних надходжень	Високий ризик врахування можливості девальвації, який базується на прогнозах, що можуть бути неточними
Збалансування валютних активів та пасивів	Створення максимально збалансованих валютних позицій	Відсутність додаткових витрат на фінансові інструменти, простота реалізації, якщо є відповідні операції	Не завжди можливо повністю збалансувати, залежить від наявності відповідних операцій
Зміна термінів платежів	Здійснення платежів раніше або пізніше запланованого терміну, залежно від очікуваних змін курсу	Можливість отримати вигоду від очікуваних змін курсу, відсутність прямих витрат на хеджування	Ризик помилкового прогнозу, може впливати на відносини з контрагентами, вимагає чіткого розуміння майбутніх грошових потоків
Система ризик-менеджменту			
- розробка політик та процедур	Створення чітких внутрішніх документів, що регламентують порядок ініціювання, здійснення, обліку та контролю валютних операцій	Забезпечує стандартизацію та послідовність, підвищує прозорість, знижує операційні ризики	Вимагає регулярного оновлення, може бути бюрократичною

Метод	Характеристика	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
- стрес-тестування та сценарний аналіз	Регулярний аналіз впливу гіпотетичних шоків змін валютних курсів на фінансове становище банку	Дозволяє оцінити стійкість банку до екстремальних подій, виявити "слабкі місця".	Засновані на припущеннях, не можуть передбачити всі можливі сценарії
Впровадження сучасних ІТ-систем	Використання спеціалізованого програмного забезпечення для торгівлі, управління ризиками, обліку та звітності	Автоматизація процесів, підвищення швидкості реакції, зменшення операційних помилок, покращення аналізу	Високі витрати на впровадження та підтримку, потреба у кваліфікованому персоналі

Джерело: систематизовано автором на основі (Євдокимов (2019), Зубова (2025), Інструменти хеджування (2025), Кириченко (2022), Лактіонова (2020))

Таким чином, для досягнення максимальної ефективності в управлінні валютними ризиками необхідно інтегрувати зовнішні та внутрішні методи в єдину стратегію, яка враховує специфіку валютних позицій банківських і небанківських установ, а також динаміку валютного ринку.

Висновки.

Валютне регулювання є фундаментальним елементом валютної політики будь-якої держави, спрямованим на забезпечення стабільності економіки та досягнення стійкого економічного зростання. Воно охоплює комплекс цілеспрямованих заходів, що здійснюються центральним банком для контролю за формуванням, розміщенням та використанням валютних цінностей, з метою підтримання курсової стабільності національної грошової одиниці. Валютні відносини регулюються як ринковими механізмами (законами попиту та пропозиції, ціновим механізмом валютного курсу), так і державними. Ці два види регулювання взаємодоповнюють одне одного: ринкове стимулює розвиток, тоді як державне спрямоване на подолання негативних наслідків ринкового регулювання та корекцію його дисбалансів. Співвідношення між ними є динамічним і змінюється залежно від конкретної економічної ситуації. Центральний банк є основним органом розробки валютної політики держави та її реалізації через дію різних інструментів:

дисконтна політика; політика обов'язкових резервів; політика відкритого ринку; девізійна політика; управління валютними резервами; девальвацію та ревальвацію валют; регулювання режиму валютного курсу); валютні обмеження. Ефективне валютне регулювання вимагає комплексного та збалансованого застосування цих інструментів, адже кожен з них має свої унікальні переваги та недоліки, і вибір конкретних заходів залежить від поточних макроекономічних умов, цілей валютної політики та рівня ризиків. Досвід України підкреслює особливу важливість адаптивності регулятора та його здатності до швидкої зміни валютної політики в умовах надзвичайних подій, а також необхідність поступової лібералізації після стабілізації для сприяння сталому економічному зростанню та інтеграції у світову економіку. Вирішальне значення для стабільності функціонування валютного ринку загалом, а також успіху здійснення валютних операцій банків і небанківських установ має ефективне управління валютними ризиками. Результати аналізу показують, що в Україні активно використовуються різноманітні інструменти та методи мінімізації валютного ризику, які включають зовнішні та внутрішні методи. Однак, ефективність цих методів, як правило, залежить від їх комплексного застосування при оперативному реагуванні на мінливі ринкові умови.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Береславська, О., & Березовик, В. (2024) Роль валютних обмежень у забезпеченні стабільної динаміки обмінного курсу в Україні. *Економіка та суспільство*, 64. Відновлено з <https://surl.li/ylhgkg>
- Вдовічена, Л. (2025) *Плануєте виїхати за кордон – врахуйте існуючі валютні обмеження*. Відновлено з <https://surl.li/jkfbm>
- Девальвація української гривні (2025) Відновлено з <https://surl.li/ucpwpf>
- Деменко, К. Е. (2022) Щодо поняття «валютна політика держави» як фінансово-правової категорії. *Академічні візії*, 13. Відновлено з <https://surl.li/ezgrj>
- Дергачова, В. В., Голук, В. Я., & Дергачова, Г. М. (2021) *Управління валютними операціями*. Київ, КПІ ім. Ігоря Сікорського.
- Деркач, Ю. Б. (2023) Використання інструментів валютного регулювання в умовах воєнного стану. *Трансформаційна економіка*, 3, 21-25
- Євдокимов, В. В., Гордополов, В. Ю., & Норд, Г. Л. (2019) Теоретично-методичне значення аналізу валютних ризиків у системі управління діяльністю підприємства. *ВІСНИК ЖДТУ*, 2(88). Відновлено з <https://surl.li/kmsfvb>
- Зубова, В. В. (2025) Когнітивна модель управління валютним ризиком банку. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*, Відновлено з <https://surl.li/xxvleo>

- Інструменти хеджування валютних ризиків бізнесу на українському ринку (2025). Відновлено з <https://surl.lu/jbhefa>
- Кириченко, О. М., Поліщук, А. В. (2022) Управління валютними ризиками при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності. *Ефективна економіка*, 8. Відновлено з <https://surl.li/gflhys>
- Кочура, С. В. (2024) Валютні обмеження як засіб підвищення ефективності валютного регулювання у якості складової системи національної безпеки держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 1, 84-89.
- Кудрицька, Ж. В., & Гнилицька, А. Ю. (2017) Хеджування валютного ризику. *Економіка і суспільство*, 11, 439-442.
- Лактіонова, О. А. (2020). *Управління фінансовими ризиками*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса.
- Магдич, А. С., Задоя, О. А., & Гончарук, Б. О. (2024) Аналіз ефективності використання інструментів валютної політики в Україні в періоди криз 2008–2009 та 2019–2020 років. *ACADEMY REVIEW*, 1 (60), 150-163.
- Петик, Л.О., & Нурієва, В. Р. (2023) Управління валютними ризиками банківських установ в сучасних умовах. *Прийзовський економічний вісник*, 4(36). DOI: <https://surl.lu/iwsslg>
- Показники валютного ринку НБУ. Офіційний сайт Національного банку України (2025). Відновлено з <https://surl.li/fqterx>
- Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах (2025). Відновлено з <https://surl.li/svqdha>
- Ревальвация (2025). Відновлено з <https://surl.li/guaymf>
- Стратегія пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування (2023). Відновлено з <https://surl.li/rzoiiz>
- Шевчук, Д. С. (2024). Валютні обмеження та їх значення в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Економічна теорія та право*, 4 (59), 98–112.

REFERENCES

- Bereslavskaya, O., & Berezovik, V. (2024). The role of currency restrictions in ensuring stable exchange rate dynamics in Ukraine. *Economy and Society*, 64. <https://surl.li/ylhgkg>
- Demenko, K. E. (2022). On the concept of «currency policy of the state» as a financial and legal category. *Academic Visions*, 13. <https://surl.li/ezgrjj>
- Dergacheva, V. V., Golyuk, V. Y., & Dergacheva, G. M. (2021). *Management of Currency Transactions*. Kyiv, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute.
- Derkach, Y. B. (2023). The use of currency regulation instruments under martial law. *Transformational Economics*, 3, 21-25.
- Devaluation of the Ukrainian hryvnia (2025) <https://surl.li/ccupwfpf>
- Evdokimov, V. V., Gordopolov, V. Y., & Nord, G. L. (2019). Theoretical and methodological significance of the analysis of currency risks in the system of enterprise management. *BULLETIN OF ZHTU*, 2(88). <https://surl.li/kmsfvb>
- Indicators of the foreign exchange market of the NBU. Official website of the National Bank of Ukraine (2025). <https://surl.li/fqterx>
- Instruments for hedging currency risks of business in the Ukrainian market (2025). <https://surl.lu/jbhefa>
- Kochura, S. V. (2024). Currency restrictions as a means of increasing the effectiveness of currency regulation as a component of the national security system of the state. *Actual Problems of Domestic Jurisprudence*, 1, 84-89.
- Kudrytska, J. V., & Gnylytska, A. Y. (2017). Hedging currency risk. *Economics and Society*, 11, 439-442.
- Kyrychenko, O. M., Polishchuk, A. V. (2022). Management of currency risks in the implementation of foreign economic activity. *Efficient Economy*, 8. <https://surl.li/gflhys>
- Laktionova, O. A. (2020). *Financial risk management*. Vinnytsia: Vasyl Stus Donetsk National University.
- Magdych, A. S., Zadoya, O. A., & Honcharuk, B. O. (2024). Analysis of the effectiveness of the use of currency policy instruments in Ukraine during the crises of 2008–2009 and 2019–2020. *ACADEMY REVIEW*, 1 (60), 150-163.
- Petik, L.O., & Nurieva, V. R. (2023). Management of currency risks of banking institutions in modern conditions. *Pryazovskiy ekonomicheskii visnyk*, 4(36). DOI: <https://surl.lu/iwsslg>
- Regulations on the Organization of the Risk Management System in Ukrainian Banks and Banking Groups (2025). <https://surl.li/svqdha>
- Revaluation (2025). <https://surl.li/guaymf>
- Shevchuk, D. S. (2024). Currency restrictions and their significance under the legal regime of martial law. *Economic Theory and Law*, 4 (59), 98–112.
- Strategy for easing currency restrictions, moving towards greater exchange rate flexibility, and returning to inflation targeting (2023). <https://surl.li/rzoiiz>
- Vdovichenko, L. (2025). *If you plan to go abroad – take into account the existing currency restrictions*. <https://surl.lu/jkjfbm>
- Zubova, V. V. (2025). Cognitive model of currency risk management of a bank. *Social Development: Economic and Legal Problems*, <https://surl.li/xxvlco>